

„Vox populi“ nebo „opinion publique“? Veřejné mínění jako sociálně historický fenomén

[Jiří Šubrt. 1998. „Vox populi“ nebo „opinion publique“? Veřejné mínění jako sociálně historický fenomén.“ *Veřejná správa – S'98, Týdeník vlády České republiky*, č. 14, s. 28–30.]

Pojem *veřejné mínění* se objevuje v 18. století ve Francii a v Anglii v souvislosti se společenskými a politickými emancipačními tendencemi.

Někteří sociální badatelé soudí, že veřejné mínění je ryze novodobý fenomén (v sociologii formuloval tento názor Gabriel Tarde), jiní se naproti tomu snaží dokázat, že se v určitých podobách vyskytovalo i v historicky předcházejících typech společností; Wilhelm Bauer obrací pozornost již k antice. Bauer nalézá stopy tohoto fenoménu v řeckých pojmech *ossa*, *pheme*, *nomos*; Římané užívali pojmy *fama*, *fama popularis*, *rumores*. Středověk znal úsloví *vox populi vox dei* a pojem *consensus* (resp. *consensus omnium*); renesance výraz *publica voce*; Shakespearovy postavy hovoří o *opinion*.

K počátkům veřejného mínění

To, že má „hlas lidu“ významnou váhu, si uvědomovali vladaři i myslitelé již v období antiky, středověku a renesance.

V 17. století označil Sir William Temple mínění (*opinion*) za zdroj politické autority panovníka a John Locke, který formuloval výraz *Law of Opinion and Reputation*, považoval mínění za třetí zdroj práva vedle zákonů božích a společenských.

V 18. století David Hume konstatoval, že mínění lidu je základem veškeré vlády, a Jean-Jacques Rousseau (který podobně jako Locke pokládal veřejné mínění za jeden ze zákonů) hovořil o zákonodárcově povinnosti

toto mínění respektovat. Vedle výrazů *general opinion*, *public spirit*, *climate of opinion*, *opinion du peuple* či *Zeitgeist* vykrytalizoval v tehdejších diskusích pojem veřejné mínění (franc. *opinion publique*, angl. *public opinion*, němec. *Öffentliche Meinung*).

V polovině 18. století použil jako jeden z prvních výraz veřejné mínění spisovatel Charles Pinot Duclos. Pro Duclose představuje veřejnost v užším slova smyslu soubor receptorů literárního díla (veřejnost produkuje jisté úsudky, které nechávají toto dílo – rozhlášením na veřejnosti – vystoupit „ze stínu“ a dodávají mu reputaci), v širším slova smyslu pak blíže nedefinovaný sociální útvar překračující hranice jednotlivých sociálních tříd. Ačkoliv veřejné mínění chápe Duclos především jako tvůrce norem civilizovaného chování, jehož kontrole jedinci podřizují své chování individuální, nikterak nezakrývá, že veřejnost může být také zmatena závistí nebo zmanipulována svody všehoschopných jedinců či intrikami.

V 18. století se rodí „veřejná sféra občanské společnosti“, která plní roli specifického politického fóra. Z historického hlediska analyzuje vývoj veřejné sféry a veřejnosti soudobý autor Jürgen Habermas. Občanská veřejnost se podle Habermase vyvíjí z veřejnosti reprezentativní, která fungovala v pozdním středověku. Občanská veřejnost jako nositel měšťanských emancipačních ideálů se ve svých počátcích formovala jako veřejnost literární, čtenářská, orientovaná na kulturu vytvářenou v soukromých salonech a kavárnách.

Francouzský sociolog Gabriel Tarde v knize *Mínění a dav* (1901) spojuje rozvoj veřejného mínění s dvěma skutečnostmi, které obě umísťuje do 18. století: a) se vznikem veřejností – nejprve v podobě užších veřejností literárních, filosofických aj., b) s přeměnou soukromých rozmluv, vedených v salonech 18. století, v rozmluvy veřejné, vedené na stránkách novin. Expanzi veřejného mínění v 19. století dává Tarde do souvislosti s rozvojem komunikačních prostředků, zejména tisku, železnic a telegrafu. Nejdůležitějším orgánem veřejného mínění jsou noviny; jsou tím, co veřejné mínění formuje (utváří), a zároveň jsou produktem tohoto mínění (jeho odrazem), a jako takové jsou jím vytvářeny.

Předpokladem pro rozšíření pojmu veřejné mínění je prosazující se představa o jednotlivcích jako svobodných občanech (nikoli poddaných), kteří si mohou svobodně vytvářet mínění o veřejných záležitostech s právem toto své mínění vyjádřit, a tím se na těchto záležitostech podílet. V období Velké francouzské revoluce se veřejné mínění stalo politickým heslem; „veřejné mínění vládne světem“, říkalo se.

Z poněkud jiného úhlu nahlížel problematiku veřejného mínění v první polovině 19. století německý filosof G. W. F. Hegel, který proti

idejím zdůrazňujícím suverenitu lidu vyzvedal suverenitu státu reprezentovaného panovníkem. Hegel sice uznává, že veřejné mínění vždy bylo a je velkou silou, je však podle jeho názoru něčím, co zasluhuje stejnou měrou úctu jako pohrdání. Veřejné mínění má podle Hegela rozporuplnou povahu, v níž se snoubí pravdivost s nevědomostí a klamem. Velká osobnost – má-li něčeho dosáhnout – proto musí být schopna obě tyto stránky odlišit.

V 19. století se veřejné mínění stává součástí politické teorie, v níž reprezentuje „zbraň“ středního stavu proti starému řádu (Friedrich J. Stahl označil veřejné mínění za „vůli“ středního stavu).

Mezi myslitele druhé poloviny 19. století patří James Bryce, autor spisu *Americký commonwealth* (1893–1894). Ten soudí, že veřejné mínění existuje nejen v podmínkách svobodných společností, ale i ve společnostech despoticky ovládaných (moc proti vůli lidu si monarcha nebo oligarchie podle Bryce dokáží udržet jen ve vzácných výjimkách). Rozdíl mezi despoticky ovládanými a svobodnými společnostmi spočívá v tom, že v prvním případě se lidé instinktivně podřizují moci, o které nevědí, že ji sami vytvořili (může jít též o důsledek tiché rezignace ovládané většiny), v druhém případě jsou si naopak lidé vědomi své autority a s tímto vědomím přistupují k vládnoucím osobám jako ke svým agentům. Konflikty a revoluce jsou produktem „přechodného stadia“, v němž lidé začínají chápat, že jsou ve skutečnosti nejvyšší mocí ve státě, zatímco vládci si ještě neuvědomili, že jejich moc jim byla pouze delegována. Když se pak někdejší poddaní zbaví své poroby a vládci pochopí, že nejsou ničím víc než agenty občanů, stává se veřejné mínění „aktivním a řídicím činitelem v podniku, v němž bylo předtím jen spícím a všeobecně zapomenutým partnerem“.

Bryce konstatuje, že přednost vlády založené na vůli lidu nespočívá ani tak v její moudrosti, neboť může chybovat stejně jako jiné druhy vlád, nýbrž v její síle a pevnosti; od dob Sira Williama Templa je srovnávána s pyramidou, která má ze všech staveb nejpevnější základ. Za rizikový faktor tohoto typu vlády považuje Bryce postavení menšin, jejichž důležitý hlas (který v určitých případech představuje významný korektiv rozhodnutí) může být názorovou většinou zcela umlčen.

Veřejné mínění z pohledu sociologie prvních desetiletí 20. století

Sociologové obracejí pozornost k fenoménu veřejného mínění od konce 19. století a tento zájem sílí v prvních desetiletích 20. století. K autorům,

jejichž práce byly v této době publikovány, patří: Gabriel Tarde, *Mínění a dav* (1901), A. L. Lowell, *Veřejné mínění a lidová vláda* (1913), Ferdinand Tönnies, *Kritika veřejného mínění* (1922) a W. Lippmann, *Veřejné mínění* (1922).

V tomto počátečním období zastávala značná část sociologů pojetí, které chápe veřejné mínění ve smyslu Le Bonovy *kolektivní duše*, Durkheimova *kolektivního vědomí* či Mc Dougallovvy *skupinové myslí*, tj. jako určitou nadindividuální realitu, jako entitu, která je nepřevoditelná na souhrn jednotlivých individuálních mínění a která vůči těmto jednotlivým míněním představuje jakousi odlišnou (vyšší) kvalitu.

Ve třicátých letech američtí sociologové od tohoto nadindividuálního chápání veřejného mínění ustoupili a pro další zkoumání veřejného mínění se stalo východiskem individuum a individuální psychika. Od té doby vládne v sociologii veřejného mínění „nominalistický“¹ přístup, který vymezuje veřejné mínění jako agregát nebo soubor individuálních mínění, na který je možné pohlížet jako na hromadný statistický jev (což je významný předpoklad pro použití individuálních interviewů a statistických výběrových postupů při jeho zkoumání).

Třicátá léta jsou obdobím obratu k empirickému výzkumu. Veřejné mínění je v této souvislosti chápáno jako souhrn individuálních hodnotících soudů (obsahem veřejného mínění jsou soudy, které něco hodnotí a které současně mohou být určitým způsobem i citově zabarvené; vedle těchto hodnotících soudů můžeme odlišit soudy o faktech, které jsou objektivním konstatováním o skutečnosti – např. že den střídá noc – a které předmětem veřejného mínění nejsou a být nemohou).

Přístupy sociologů k problematice veřejného mínění a veřejnosti lze – při určitém zjednodušení – rozdělit na *monistické* a *pluralistické*.

Monistický názor je častější u autorů minulých dvou století. Monisté pohlížejí na veřejné mínění jako na projev obecné (společné) vůle (reprezentantem tohoto pojetí je např. F. Tönnies). Mínění, které ve společnosti dominuje či převažuje, je veřejným míněním; veřejnost je jakousi rozhodující složkou společnosti nebo je se společností totožná.

Pluralisté definují mínění v termínech kontroverze; zastánci tohoto proudu mají tendenci zdůrazňovat existenci plurality názorů i plurality veřejností.

1 Sociologický nominalismus odepírá pojmům veřejnost a veřejné mínění ontologický obsah a chápe je pouze jako pojmy klasifikační (reálně existují podle zastánců tohoto myšlenkového směru pouze individua, jejich individuální vědomí a individuální činnosti).

V druhé polovině čtyřicátých let se k problematice veřejného mínění vyslovili i dva významní čeští sociologové té doby Inocenc Arnošt Bláha a Zdeněk Ullrich.

Ullrich charakterizuje veřejné mínění jako sociální jev, jenž na jednotlivce působí donucující silou, vede k určitému kolektivnímu (tj. u mnoha lidí podobnému nebo téměř stejnému) chování a projevuje se i v určitých sociálních výtvořech (nápisů na zdech, denní tisk, referendum). Veřejné mínění vidí Ullrich v úzké vazbě na jiné sociální jevy; je jimi ovlivňováno a samo je rovněž ovlivňuje.

Bláhův přístup je komplexnější. Za podstatný charakteristický rys veřejného mínění považuje Bláha to, že je především a jen „míněním“ (odkazuje na starořecký výraz *doxa*); není tedy ani přesným rozumovým poznáním, ani vědeckým názorem, ani přesvědčením. Mínění je charakterizováno subjektivitou, přibližností a dojmovostí. Projevují se v něm spíše okamžité, náladové, afektivní a dojmové stavy člověka, které jsou podmíněné zájmovou orientací individua a ustáleným tradičním názorem.

Bláha konstatuje, že všemu novému vychází vstříc určitá psychická pohotovost, která si o tomto novém vytváří obraz, často bez ohledu na jeho skutečnou podstatu. Člověk se mnohdy musí s novými jevy vypořádat okamžitě, zaujmout k nim co nejrychleji nějaké stanovisko. A toto stanovisko zaujímá svým míněním; když např. v dané situaci říká: „Dělá to na mne ten a ten dojem, moje mínění o tom je takové a takové.“ Mínění tedy charakterizuje určitá zběžnost, konzervativnost a zájmovost.

Veřejné mínění je obdobou individuálního mínění; je to mínění veřejnosti, to, co určitá veřejnost (tedy určité – více méně rozsáhlé – množství jedinců) smýšlí nebo cítí o nějaké věci, osobě, události, jevu. Veřejné mínění je míněním mnohých; působí na jednotlivce mravním nátlakem, jemuž jednatel ustupuje vždy snadněji než nátlaku jednotlivého. Představuje nepsaný zákon, který doplňuje zákon psaný, resp. je jedním ze stadií vývoje zákona. Zároveň má i kontrolní úlohu; je jakousi „lidovou kontrolou“, která svou mocí stojí někdy výše než vláda, kterou může významně ovlivňovat.

K funkcím veřejného mínění řadí Bláha funkci politickou, právní, soudcovskou a mravní. V této souvislosti opět poukazuje na to, že jde „jenom“ o mínění a že v něm proto mnohdy rozhoduje nekritičnost, afektivnost, přibližnost, dojem, city a odhad. Z těchto důvodů může být veřejné mínění i nebezpečné; individuální mravnost může stát výše a být čistší než veřejná morálka, jedinec může mít pravdu i proti všem (jako ji měl Galilei proti svým soudcům).

Veřejné mínění představuje určitou kontrolní a donucovací moc. Jeho vlivu podléháme i tehdy, když si to neuvědomujeme (doma nebo o samotě jsme jiní než venku, na ulici, v divadle či ve společnosti). Vstupujeme-li do společnosti, je to jako bychom vstupovali před porotu veřejného mínění (což ovšem může vést i k přetvářce); jiná je nicméně v tomto smyslu situace např. v malém městě, kde je tato kontrola mnohem větší než v anonymním prostředí velkoměsta.

Předpokladem vytvoření veřejného mínění je podle Bláhy to, čemu říká „podobnost“ či „příbuznost duší“. Je dána především společnými zájmy, které způsobují, že určitý jev u lidí vzbuzuje stejnou, podobnou či příbuznou „rezonanci“; tento jev ovšem musí být také natolik zajímavý a působivý, aby zaznamenal ohlas (ne o každém jevu se veřejné mínění vytváří).

K tomu, aby existovalo veřejné mínění, nestačí pouze to, aby mělo mnoho jedinců o téže věci podobné či stejné mínění. Tito jedinci si navíc musí být tohoto svého společenství mínění nějak vědomi; musí mezi nimi existovat vědomí určitého psychického pouta (a to i v případě, že zde neexistují žádné přímé styky tváří v tvář). K vytvoření tohoto pouta slouží jednak komunikace ústní, jednak v masových sdělovacích prostředcích. Nejdůležitější orgán veřejného mínění spatřoval ve své době Bláha v novinách.

Bláha upozorňuje na to, že v některých případech se v určité skupině vytváří jednotné veřejné mínění spontánně, takřka automaticky, v jiných případech se ale takové mínění tvoří velmi pomalu, někdy i vášnivým bojem mezi jednotlivými názorovými tábory (jako příklad spontánního, automatického vzniku jednotného veřejného mínění uvádí situaci v českém veřejném mínění po Mnichově, opačný příklad představují zdlouhavé a těžké boje kolem Královédvorského a Zelenohorského rukopisu).

Stručný úvod do historie výzkumu veřejného mínění

Určité postupy, které bývají někdy označovány za předchůdce dnešního výzkumu veřejného mínění, jsou známy z dávné minulosti. V starověkém Řecku to byl např. *ostrakismus*, tzn. hlasování občanů prostřednictvím hliněných střepů o tom, zda je někdo natolik nebezpečný, že je třeba jej vypovědět ze společnosti.

Francouzský sociolog J. Stoetzel mezi anticipátory dnešního výzkumu veřejného mínění zařazuje autora knihy o Robinsonovi, D. Defoea, který z pověření anglické vlády vytvořil síť osob shromažďujících infor-

mace o názorech šířených mezi lidmi. Ve Francii realizoval z Napoleona pověření obdobné poslání hrabě A. M. La Valette.

Je nutno poznamenat, že ještě dříve, než se sledování veřejného mínění stalo součástí sociologického zkoumání, projevovaly o něj v řadě evropských zemí zájem především policejní orgány. Snahy získávat informace tohoto druhu zaznamenáváme v různých dobách.

V r. 1789, poté co se začaly šířit zprávy o povstání pařížského lidu, byl např. proveden úřední průzkum nálad mezi českým venkovským obyvatelstvem; další takový průzkum byl z příkazu policejního ministra realizován ve všech českých krajích v r. 1794; informace o náladách obyvatel podávali krajští hejtmáné.

Čtenáři Haškova Švejka si mohou vzpomenout na literární postavu strážmistra Flanderky, který na dotazníky týkající se nálad obyvatelstva vypracované rakouským ministerstvem obrany stereotypně odpovídal „loajalita mezi místním obyvatelstvem je stupnice 1a“.

V 19. století se v souvislosti se snahou o předpověď volebních výsledků objevují v USA novinová anketní šetření. Na přelomu století vznikají specializovaná oddělení redakcí některých časopisů zaměřená na písemné dotazování čtenářů.

Výzkum veřejného mínění, jak se běžně v dnešní době provádí, odpovídá ve všech podstatných parametrech metodě, kterou poprvé aplikoval George Gallup. Gallup založil v r. 1935 Americký ústav pro výzkum veřejného mínění (*American Institute of Public Opinion – AIPO*). Jeho výzkumná metoda – ve srovnání s dřívějšími pokusy o postižení tohoto fenoménu – položila důraz na dva klíčové momenty:

1. *Techniku interviewu – standardizovaného řízeného rozhovoru tazatele s dotázaným.* Standardizovaný řízený rozhovor je prováděn obvykle tak, že tazatel dotázanému předčítá jednotlivé otázky z dotazníku a odpovědi do dotazníku zaznamenává. Tazatelé jsou při tomto způsobu práce přesně instruováni o tom, jak mají během celého rozhovoru postupovat, aby jejich přístup ke všem dotázaným byl zhruba stejný (tzn. standardní) a údaje takto získané bylo možné vzájemně porovnávat.
2. *Užití reprezentativního statistického výběru respondentů.* Největší význam přisuzuje Gallup aplikaci výběrových statistických postupů (právě jejich uplatnění vedlo k jeho úspěchům při odhadování volebních výsledků v předvolebních výzkumech). Statistické výběrové postupy jsou pro něj symbolem a současně i zárukou vědeckosti a objektivity výzkumné činnosti.

Rozsáhlá výzkumná aktivita, rozvinutá v průběhu 30. a 40. let v USA, byla spojena se jmény: R. Lickert, H. Cantril, F. H. Allport, H. L. Childs, P. F. Lazarsfeld, D. Katz, B. Berelson. V této době se také výzkum veřejného mínění rozšířil do řady ostatních zemí. V r. 1936 založil a řídil H. Durant ve Velké Británii *Gallup Poll* – pobočku Gallupova ústavu. Podobná pracoviště byla budována i v jiných zemích a síť těchto gallupovských filiálek funguje ve světě dodnes. Ve Francii vznikl v r. 1938 Francouzský ústav pro výzkum veřejného mínění (*IFOP*), který vedl J. Stoetzel. V Německu, v Allensbachu byl v r. 1947 zřízen Institut pro demoskopii, spojený se jménem E. Noelleové.

V r. 1947 vznikl WAPOR (*World Association for Public Opinion Research*), asociace sdružující výzkumníky z nejrůznějších zemí celého světa. Od r. 1948 existuje evropská společnost ESOMAR (*European Society for Opinion and Marketing Research*), jejímiž členy jsou především odborníci z oblasti výzkumu trhu. V r. 1937 se objevilo první číslo časopisu *Public Opinion Quarterly* (vydáváný *AAPOR* – Americkou asociací pro výzkum veřejného mínění).

V r. 1946 byl založen *Československý výzkumný ústav veřejného mínění* při ministerstvu informací ČSR (fungoval do r. 1948, respektive 1952). V následujících letech se demoskopický výzkum vůbec neprováděl. Teprve v r. 1966 vznikl Ústav pro výzkum veřejného mínění při ČSAV, který byl zrušen v r. 1972. Byl nahrazen Kabinetem pro výzkum veřejného mínění (přejmenovaným v r. 1978 na ústav) při Federálním statistickém úřadě, jenž pracoval pod přímým dozorem komunistické strany. Nová kapitola ve výzkumech veřejného mínění u nás se pak začala psát až po listopadu 1989.

Čeněk Adamec a počátky výzkumu veřejného mínění v Čechách

[Jiří Šubrt. 2012. „Cenek Adamec and the Early Stages of Public Opinion Research in the Czech Lands.“ In: H. Haas, – H. Jerabek – T. Petersen (eds.). *The Early Days of Survey Research, and Their Importance Today*. Wien: Braumüller, s. 129–149.]

V knize *Les sondages d'opinion publique*, která vyšla v roce 1948, uvádí její autor Jean Stoetzel mapu, v níž jsou zakreslena města, v nichž v té době existovaly organizace zabývající se výzkumem veřejného mínění. Těchto měst je celkem 18¹ a jedním z nich je Praha, hlavní město tehdejší Československé republiky. Začátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích jsou spojeny s Československým ústavem pro výzkum veřejného mínění, který byl založen v roce 1946. I když česká sociologie byla v té době již etablovanou disciplínou s několika desítkami let trvající historií,² *výzkum veřejného mínění se začal zavádět teprve krátce po skončení druhé*

---

1 Na evropském kontinentu je to Amsterdam, Brusel, Budapešť, Haag, Helsinky, Kodaň, Londýn, Milán, Oslo, Paříž, Praha, Stockholm; na severoamerickém kontinentu Denver, New York, Princeton, Toronto, ve Střední Americe Mexiko a v Jižní Americe Rio de Janeiro (Stoetzel 1948).

2 Za zakladatele české sociologie je považován profesor Tomáš Garigue Masaryk, který se stal v letech 1918–1935 prvním prezidentem Československé republiky. Po první světové válce v nově vzniklém Československu došlo postupně k tomu, že se sociologie etablovala jako vědní disciplína a že byly založeny departmenty sociologie na univerzitách v Praze, Brně, Olomouci a na Slovensku v Bratislavě. S určitým zjednodušením můžeme konstatovat, že v období mezi dvěma světovými válkami existovaly v českých zemích dvě sociologické školy, tzv. brněnská skupina a pražská skupina. Mezi oběma skupinami existovalo napětí a rivalita. V čele brněnské sociologické skupiny stál Inocenc Arnošt Bláha. Tato brněnská skupina měla organizační oporu v *Masarykově sociologické společnosti* (založena 1925) a vydávala časopis *Sociologická revue* (od r. 1930). V čele pražské skupiny stál Josef Král. Tato skupina založila *Společnost pro sociální bádání* (v r. 1937) a jejím periodikem byl časopis *Sociální problémy* (od r. 1931).

*světové válce. Jednalo se o nový fenomén,*³ který byl v tomto prostředí bez tradic, a neexistovala o něm žádná domácí literatura. Většinu prvotních informací a zkušeností bylo proto nutné čerpat ze zahraničí.

Myšlenka založit ústav pro výzkum veřejného mínění se během druhé světové války zrodila u dvou českých spisovatelů Josefa Kopta a Vladislava Vančury (Kopta 1947). Kopta a Vančura v té době poslouchali vysílání britské stanice BBC, které bylo v protektorátu Böhmen und Mähren zakázané. V rámci tohoto vysílání byly příležitostně zveřejňovány informace o výzkumech, které prováděl Britský ústav pro výzkum veřejného mínění, BIPO. Oba spisovatelé se v té době rozhodli, že dají po válce v osvobozené vlasti podnět k založení podobného ústavu, který se stane součástí poválečného budování. Vančura se však konce války nedožil; jako příslušník domácího odboje byl popraven v r. 1942.

Československý ústav pro výzkum veřejného mínění

Josef Kopta⁴ se stal po válce vysokým úředníkem Ministerstva informací (konkrétně přednostou prvního odboru) a v této funkci začal podnikat významné kroky k realizaci tohoto záměru.⁵ Již koncem roku 1945 bylo na tomto ministerstvu zřízeno oddělení označované jako přípravný výbor Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění. Samotný ústav pak existoval od roku 1946 do roku 1950, přičemž nejintenzivnější činnost vyvíjel od druhého pololetí 1946 do počátku roku 1948.

V této době se ve světě běžně objevovaly dva typy výzkumných organizací orientovaných na výzkum veřejného mínění (Viden 1947). Za prvé komerční, podnikatelské organizace, které byly buď součástí gallupovského řetězce výzkumných agentur, anebo na ní byly nezávislé (někdy působily oba tyto typy v jedné zemi souběžně). V druhém případě se jednalo o ústavy vzniklé na akademické půdě, tj. pracoviště spojená

3 Na okraj můžeme poznamenat, že ještě dříve, než se sledování veřejného mínění stalo součástí sociologického zkoumání, projevovaly o něj v řadě evropských zemí zájem především policejní orgány. Jako jeden z příkladů lze uvést r. 1789, kdy byl poté, co se začaly šířit zprávy o povstání pařížského lidu, proveden úřední průzkum nálad mezi českým venkovským obyvatelstvem; další takový průzkum byl z příkazu policejního ministra realizován ve všech českých krajích v r. 1794 (Novotný 1973).

4 Josef Kopta (1894–1962) působil především jako novinář a spisovatel. Byl znám svými romány z prostředí československých legií v Rusku, které osobně poznal. Vážnost, jíž se Kopta těšil, posloužila prestiži ústavu.

5 I když Kopta přešel (pravděpodobně koncem roku 1947) do kanceláře prezidenta republiky, udržoval s ústavem nadále styk. Vedení prvního odboru Ministerstva informací po něm převzal literát Václav Lacina a poté Petr Konečný, původním povoláním učitel.

s univerzitami. Tehdejší Československý ústav byl výjimečný v tom, že byl začleněn do státního aparátu. Ústav, který sídlil v Praze, v paláci Dunaj na Národní třídě 10, byl po celou dobu svého trvání oddělením prvního odboru Ministerstva informací. Ve své praxi se nicméně snažil zdůrazňovat a prosazovat principy objektivit a nadstranickosti.⁶

Řídící pracovníci ústavu Bohuš Pospíšil a Čeněk Adamec nepovažovali toto začlenění ústavu za definitivní a rozvíjeli představy o tom, že se ústav od ministerstva oddělí a stane se součástí jiných struktur (uvažovalo se o Státním úřadu plánovacím nebo Státním statistickému úřadu). Předpokládali také, že by ústav měl mít poradní sbor. Probíhala dokonce i jednání o tom, že předsedou tohoto sboru by se měl stát Josef Král,⁷ profesor sociologie z Karlovy univerzity v Praze (Adamec 1996: 23). K realizaci těchto záměrů však už nedošlo.

Ústav během doby jeho trvání tvořila malá skupina lidí. S výjimkou kratších období šlo obvykle o pět pracovníků. Vedoucím pracoviště byl Bohuš Pospíšil.⁸ Pracovníkem zodpovědným za výzkum byl Čeněk Adamec. Milan A. Tesař redigoval časopis Veřejné mínění. Zbylí zaměstnanci zajišťovali činnost tazatelské sítě. Ústav mohl vykonávat svou práci v tomto malém složení díky tomu, že využíval pomocné služby Ministerstva informací, pod které byl zařazen (písárnu, rozmnožovnu, expedici). Kódování bylo svěřováno instruovaným externím pracovníkům. Dotazníky byly tištěny ve Státní tiskárně. Vyplněné dotazníky byly zpracovávány a vyhodnoceny ve Státním úřadě statistickém na děroštitkových strojích.

Ústav byl specifický tím, že ačkoliv se jmenoval „Československý ústav“, vyvíjel výzkumnou činnost pouze v Čechách a na Moravě,⁹ nikoli

6 Organizační začlenění Československého ústavu vzbuzovalo na mezinárodních fórech určitou pozornost. Práce ústavu byla hodnocena dobře, nicméně se objevovaly i obavy z politických tlaků. Svědčí o tom např. zveřejněný názor ředitele francouzského ústavu Noël Poudoux, který se sice neobával falšování dat, ale problém viděl v tom, že by stát svými zásahy mohl působit na to, aby byly ve výzkumech pokládány pouze „krotké“ otázky a aby byly publikovány pouze takové výsledky, které nejsou v rozporu se státními zájmy. (Ústav 1946).

7 Josef Král (1882–1978), žák T. G. Masaryka, byl profesorem filosofie a sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Mezi jeho hlavní práce patří kniha *Herbartovská sociologie* z r. 1921.

8 Bohuš Pospíšil byl povoláním učitel, sociologii studoval dálkově u prof. J. Krále na Karlově univerzitě v Praze.

9 Vedle Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění se na určitou dobu objevil také „Výzkum mínění Pražanů“, který organizoval Pražský náborový podnik vedený dr. J. Kubálkem. Byl také zahájen výzkum rozhlasového poslechu. Občasný průzkum prováděl Filmový ústav. Metoda dotazování byla ojedinele využita i Slezským studijním ústavem a také při výzkumu v některých státních podnicích.

však na Slovensku. V Bratislavě měl vzniknout podobný ústav, který by prováděl výzkumy na Slovensku (Herich 1946), ale tento záměr nebyl úspěšně dotažen do konce.

Ve své praxi – zejména v počátcích – narážel ústav na dva problémy. Tím prvním byl nedostatek zkušeností a technických dovedností, jak výzkum veřejného mínění provádět. Tím druhým byla skutečnost, že lidé nebyli na dotazování zvyklí a navíc u nich z válečného období protektorátu přetrvával psychický stav nedůvěry a strachu vyslovovat se k veřejným záležitostem (Adamec 1946b). Obě překážky však bylo možné již v průběhu roku 1947 považovat za překonané. V prvním případě díky tomu, že Ministerstvo informací podporovalo navazování odborných kontaktů a výměnu informací se zahraničními ústavy. V druhém případě se díky cílevědomé publikační a informační činnosti v médiích podařilo připravit veřejnost na to, aby výzkum akceptovala.

Veřejný nábor tazatelů byl proveden v roce 1946 poté, co informace o něm byla zveřejněna v tisku a v rozhlase. Úspěšní zájemci byli rozděleni do dvou tazatelských sítí, jež se při provádění výzkumů střídaly. Každá z nich měla mezi 100 až 150 tazateli (Adamec 1966b: 389). Zvláštní pozornost byla věnována nejen jejich výběru, nýbrž také jejich proškolení,¹⁰ kontrole a hodnocení.

Ústav prováděl jeden až dva výzkumy měsíčně, s výjimkou období letních dovolených. Výběrové soubory respondentů, které byly vytvořeny na základě principů kvótního výběru, mívaly velikost zhruba 1000 respondentů. Dotazníky byly krátké, o deseti až dvaceti otázkách, a měly většinou charakter omnibusů složených z více tematických bloků. Vyplněné dotazníky pohotově zpracovával Státní úřad statistický, a to obvykle během jednoho týdne. Výzkumy se zabývaly politickými tématy, hospodářstvím a trhem, kulturou, náboženstvím, historií, mezinárodními vztahy, péčí o zdraví a kulturními událostmi.

Pozornost na sebe ústav upoutal již v r. 1946, a to zejména díky předvolebnímu výzkumu, který proběhl před volbami do Ústavodárného národního shromáždění. Jednalo se o dvě šetření provedená krátce před volbami, první proběhlo začátkem května 1946, další v polovině května 1946. Druhé šetření, které probíhalo zhruba dva týdny před datem voleb, se v odhadu zisků jednotlivých politických stran zmýlilo ne o víc než jedno procento, což znamenalo, že se v mezinárodním srovnání zařadilo mezi nejpřesnější volební výzkumy té doby. Bylo to pozoruhodné

10 Pro potřeby tazatelů byly postupně vydány tři příručky s názvy *Všeobecné pokyny* (1946), *Přímý dotaz* (1947), *Dotazový úkol* (1947).

mj. i proto, že sestavit reprezentativní soubor dotázaných bylo v poválečném období, v době velkých demografických změn, velmi obtížné.¹¹ Výhodou výzkumu naopak bylo, že účast ve volbách byla tehdy v Československu povinná.

Předvolební průzkum provedený v polovině května 1946 a výsledky voleb z konce května 1946			
	Průzkum	Volby	Rozdíl
KSČ	40,8 %	40,3 %	+0,5 %
Nár. soc.	23,1 %	23,8 %	-0,7 %
ČSL	19,6 %	20,3 %	-0,7 %
Soc. dem.	16,5 %	15,6 %	+0,9 %

S výsledky předvolebního výzkum se ovšem v tehdejší době pracovalo jinak, než je většinou zvykem dnes. Výsledky těchto šetření nebyly zveřejněny před volbami, ale byly protokolárně uloženy u notáře a uveřejněny až po volbách (Adamec 1991a). I tak ale byly velkým překvapením a postaraly se o to, že ústav se stal známým a široce respektovaným. Díky tomu se na ústav začala obracet různá ministerstva, společenské organizace a státní podniky.

Ústav se prezentoval svými výsledky u široké i odborné veřejnosti. Zveřejňoval své poznatky v denním tisku, v rozhlase, prostřednictvím Československé tiskové kanceláře, ale také v odborných časopisech, jakými byly *Sociální problémy* (Adamec 1947), nebo *Sociologická revue* (Adamec 1949)). Zástupci ústavu o nich hovořili na odborných fórech (Masarykova sociologická společnost v Brně, Společnost pro sociální bádání v Praze, Sociologický seminář Univerzity Palackého v Olomouci a jinde). Ústav vydával časopis *Veřejné mínění* a vydal rovněž několik informačních brožur,¹² mj. publikaci *Za hlasem lidu – Rok výzkumu veřejného mínění v Československu* (Adamec – Pospíšil – Tesař 1947c), jejíž zkrácený výtah vyšel v anglickém překladu pod názvem *What's your opinion?* (1947d). V anglickém jazyce může informace o tehdejší ústavu a jeho poznatcích nalézt také v článku (Adamec – Víden 1947) a v knize Hadley Cantrila *Public Opinion 1935–1946* (1951).

11 Základní informace o struktuře obyvatelstva vycházely ze sčítání lidu v roce 1930 a dalších statistických poznatků získaných během třicátých let.

12 Celkem byly vydány tři brožury: *Nevědinnost zabíjí* (Adamec – Pospíšil – Tesař 1947a), *Veřejnost o Batovi* (Adamec – Pospíšil – Tesař 1947b), *Za hlasem lidu* (Adamec – Pospíšil – Tesař 1947c).

Pozornost zasluhuje především časopis *Veřejné mínění* (1946–1948), který byl v té době v Evropě patrně jediným periodikem s takto profilovaným obsahem (Gallupova 1947).¹³ Časopis vycházel necelé dva roky, od srpna 1946 do ledna 1948; jednalo se o měsíčník, celkem vyšlo šestnáct čísel; náklad časopisu není znám. Časopis, který se vyznačoval objektivitou a nadstranicností (Jungová 2008: 11), poskytoval publikační příležitost sociologům, psychologům, statistikům, pracovníkům z oblasti novinářství, propagace a výchovy. Na stránkách časopisu vycházely odborné studie výzkumného charakteru, články teoretické a metodologické povahy, přehledové stati, informace ze zahraničí,¹⁴ rozhovory i články populárnějšího charakteru. Časopis zveřejňoval stati domácích autorů i překlady zahraničních textů. Časopis byl určen odborné i širší laické veřejnosti. Od počátku jeho vydávání byla zdůrazňována nadstranicnost, objektivita a vědeckost výzkumů veřejného mínění, i to že tyto výzkumy jsou součástí fungování demokratického systému.¹⁵ Šéfredaktor periodika, novinář Milan A. Tesař to vyjádřil následujícími slovy: „Jsem nástrojem demokracie, sloužícím potřebám lidu a pracujeme jen k jeho prospěchu“ (Tesař 1946).

Pro odbornou práci *Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění* byly velmi důležité a přínosné zahraniční cesty, které v této době jeho pracovníci vykonali. Jednalo se o účast na dvou mezinárodních konferencích, v Paříži (leden 1947) a v Anglii (Loxwood květen 1947) a o tříměsíční stáž v USA (podzim 1947) (Adamec 1996: 39–43). V lednu 1947 uspořádal Francouzský ústav pro výzkum veřejného mínění (IFOP), který vedl J. Stoetzel, pracovní konferenci evropských organizací pro výzkum veřejného mínění.¹⁶

V květnu 1947 (na základě pozvání H. Duranta, ředitele Britského ústavu pro výzkum veřejného mínění) se uskutečnila návštěva Anglie spojená s účastí na poradě ústavů volně sdružených v tzv. Gallupově síti, která se konala Loxwoodu. Čeští zástupci na ni byli pozváni jako hosté

13 Francouzský ústav vydával periodikum *Sondage*, které však bylo koncipováno jinak a většinou se omezovalo na stručné informace o vlastních zjištěních, které byly prezentovány nejčastěji v podobě tabulek a grafů.

14 I z dnešního pohledu je překvapující, kolik informací přinášel časopis ze zahraničí; byly to texty o výzkumných organizacích, konferencích a studiích, které se týkaly Velké Británie, Francie, Dánska, Holandska, Belgie, Maďarska, Spojených států, Kanady, Mexika, Brazílie aj.

15 Pod titulem časopisu bylo uvedeno heslo formulované Josefem Koptou: Demokracie se ptá, diktatura přikazuje.

16 Č. Adamec byl na pařížské konferenci zvolen místopředsedou Mezinárodní komise pro veřejné mínění. Zde se také zrodila myšlenka uspořádat příští mezinárodní setkání v Praze (Viden 1947); k jejímu uskutečnění však už nemohlo dojít.

a účastnili se zasedání technické a metodologické povahy. Zde došlo také k jejich prvnímu setkání s G. Gallupem.¹⁷

Cestu do USA, které se zúčastnil Čeněk Adamec a Ivan Viden, podpořila Rockefellerova nadace. Jednalo se o tříměsíční stáž na univerzitě v Princetonu (NJ) pod vedením Hadleye Cantrila. Byla spojená s účastí na konferenci WAPOR v Ann Arbor (Michigan). V této době už měli čeští výzkumníci za sebou řadu vlastních šetření, a tak mohli k pracovnímu styku s jinými institucemi přistoupit s vlastními poznatky. Ústav měl velmi dobře vykročeno k dalšímu rozvoji badatelské práce, ale čas jeho svobodné existence se krátil a postupně směřoval ke svému konci.

Čeněk Adamec

Klíčovou roli sehrál v počátcích českého výzkumu veřejného mínění dr. Čeněk Adamec.¹⁸ Narodil se roku 1906 v Ivančicích v rodině učitele. Během let 1935–1939 absolvoval studium na jedné z fakult Vysokého učení technického, na Vysoké škole obchodní, kde studoval hospodářsko-politický směr a získal první znalosti z oboru sociologie, politické vědy a psychologie.

Krátce po svém absolutoriu koncem roku 1939 emigroval Adamec z tehdejšího protektorátu Böhmen und Mähren. Po dobrodružné cestě přes Maďarsko, kde byl zatčen, Balkán a Střední východ se dostal do Francie a zde vstoupil jako vojín do tvořící se první divize československé zahraniční armády, v níž sloužil jako dělostřelec. Po pádu Francie v červnu 1940 byly zbytky první divize odsunuty do Anglie. V Anglii Adamec sloužil v různých posádkách až do invaze do Francie, kde se zúčastnil bojů u Dunkerque.

Během čtyřletého pobytu v Anglii věnoval Adamec volné chvíle studiu orientovanému především na problematiku výzkumu veřejného mínění. Jeho zájem o tuto problematiku byl vyvolán zprávami uveřejňovanými deníkem *News Chronicle*. Adamec se snažil dozvědět se něco o me-

17 Čeněk Adamec se setkal s Georgem Gallupem v r. 1947 na konferenci v Anglii a pak znovu v tom samém roce ve Spojených státech. Jejich poslední setkání se uskutečnilo v r. 1969 na mezinárodní konferenci ve Švýcarsku (Adamec 1990: 4).

18 Autor této stati měl možnost poznat Čeňka Adamce osobně kolem roku 1987, tedy zhruba tři roky před „sametovou revolucí“. Navázal s ním tehdy velmi dobré vztahy, které vedly k opakovaným schůzkám, jež se odehrávaly u Č. Adamce v bytě (v Praze 5, v ulici U Nikolajky). Zde s ním měl možnost dlouze diskutovat, vypůjčoval si od něj zahraniční odbornou literaturu a dával mu číst své vlastní teoreticko-metodologické texty.

todice, kterou tyto výzkumy používaly. Hledal prameny po knihovnách¹⁹ a kupoval si knižní publikace, po kterých pátral i za pomoci inzerátů. Opatřoval si informace o činnosti Britského ústavu pro výzkum veřejného mínění (BIPO), který používal Gallupovu metodu, a zajímal se hodně o činnost organizace Mass-Observation,²⁰ která v té době prováděla své výzkumy metodologií převzatou z kulturní antropologie.²¹ Jak sám napsal, na mysl se mu v té době vkrádala myšlenka mít doma něco jako Mass-Observation nebo Gallup Poll (Adamec 1996: 11).

Po válce Adamec působil krátkou dobu jako asistent v Ústavu sociologie a politiky na Vysoké škole obchodní, kterou před válkou vystudoval. Byl asistentem prof. Josefa Macka²² a psal dizertační práci na téma „Hospodářské postoje Angličanů za druhé světové války ve světle výzkumu veřejného mínění“. Jednalo se o kritickou analýzu výzkumných studií Mass-Observation, orientovanou zejména na koncepci a metodiku její badatelské práce. Byla to, jak sám její autor později připouští, poněkud kvapně sepsaná práce (Adamec 1996: 17), nicméně ji úspěšně obhájil a byl promován 1946.

V této době se Adamec angažoval také ve spolu Kruh,²³ který sdružoval vysokoškoláky studující sociologii a příbuzné obory anebo projevu-

19 Adamec v britských knihovnách našel mj. některá čísla amerického časopisu *Public Opinion Quarterly*.

20 Jako jedna z prvních jej zaujala publikace *War Begins at Home* (Harrison – Madge 1940), zpráva Mass-Observation o zjištěních, jak Britové reagují na válečné podmínky.

21 Organizace Mass-Observation (M-O) byla založena v r. 1937 Tomem Harrisonem, britským antropologem, který řadu let prožil na výzkumných cestách v západním Pacifiku. Harrison přišel s myšlenkou provádět různé antropologické výzkumy v soudobé Británii. Druhou významnou postavou M-O byl žurnalista a básník Charles Madge. Výzkumná metodologie M-O byla tvořena spojováním kvalitativních a kvantitativních přístupů (zpočátku většinou kvalitativních, později ve značném stupni též kvantitativních). K metodám práce M-O patřilo pozorování, odposlech pouličních rozhovorů (na veřejných místech, ulicích, v hostincích, v prostředcích městské dopravy), neformální a později i formální dotazování. M-O spolupracovala jednak s profesionálními výzkumníky, jednak s celonárodní sítí dobrovolných spolupracovníků, kteří komunikovali s ústředím různými způsoby: psali deníky, vyplňovali příležitostně dotazníky, podávali písemné zprávy o určitém úseku života společnosti apod. V jednotlivých výzkumech používala M-O výše uvedené postupy v různých kombinacích. Organizace publikovala ročně jednu nebo dvě knihy, např. (Madge-Harrison 1937, 1938, 1939). Adamec si tyto knihy pořizoval a studoval je. Postupy používané M-O do jisté míry ovlivnily počátky jeho výzkumné praxe po návratu do vlasti.

22 Josef Macek 1887–1972 byl českým národohospodářem. V roce 1949 emigroval do Kanady a působil na univerzitě v Pittsburgu.

23 Spolek Kruh založil v roce 1945 dr. František Dědek, asistent prof. Josefa Krále. Jeho členy bylo několik desítek posluchačů vysokých škol, především z Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze. Spolek vydával od počátku roku 1946 časopis *Kruh*. Po únoru 1948 spolek i časopis zanikly.

jící zájem o společenské vědy. Cílem spolku bylo diskutovat o sociologických otázkách, popularizovat sociologii a pořádat její kurzy. Jednou z neaktivnějších sekcí Kruhu byla sekce pro výzkum veřejného mínění vedená Adamcem, který se v jejím rámci pokoušel v českém prostředí aplikovat metodologii, jíž používala Mass-Observation.²⁴

Jeden z takto koncipovaných výzkumů, který proběhl na počátku listopadu 1945, byl orientován na problematiku první poválečné měnové reformy (Adamec 1945a,b). Výzkum probíhající ve dnech, kdy tisk a rozhlas na reformu denně a obsáhle reagovaly, byl prováděn technikou odposlouchávání rozhovorů na veřejných místech, například na poštách či před prodejny. Členové sekce také zaváděli o tomto tématu neformální rozhovory. Zachycené výroky byly zaznamenávány spolu s odhadem věku sociální skupiny a s údajem o pohlaví autora, případně i situace, v níž byl výrok zaslechnut. Studenti zapisovali výroky na připravené lístky, které byly následně rozříděny do dvou hlavních skupin, z nich jedna obsahovala výrok obsahující souhlas s reformou a prvky optimismu, zatímco druhá zahrnovala různé stupně nesouhlasu, kritiky a pesimismu.

Právě někdy v této době byl Adamec přizván Josefem Koptou, aby se zúčastnil založení Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění. Adamec, který zpočátku váhal, neboť se cítil být poután rodinnou tradicí k pedagogické práci, začal s ústavem spolupracovat začátkem roku 1946, a to nejprve na částečný úvazek. V metodologické oblasti vyšel Adamec vstříc Koptovým představám o tom, že by se ústav měl orientovat na „gallupovský“ koncipovaný výzkum. Od roku 1946 proto začal intenzivně studovat výzkumné postupy uplatňované gallupovskou sítí výzkumných pracovišť. V tom mu velmi pomohla jeho účast na mezinárodních konfe-

24 Sekce Kruhu orientovaná na výzkum veřejného mínění měla asi 15 členů. Pořádala v Praze cvičné průzkumy, jejichž hlavním cílem bylo ověřit, jakým způsobem budou lidé po zkušenostech s protektorátním režimem reagovat na výzkumné rozhovory. Jeden z těchto průzkumů byl uskutečněn v jedné z pražských nouzových kolonií, kterou si budovali její obyvatelé za války (Adamec 1946d). Jiný průzkum byl orientován na využití škály Thurstonova typu a byl orientován na problematiku postojů k Anglii. Ve fázi konstrukce škály bylo použito metodiky Mass-Observation. Studenti zaznamenali na lístcích výroky o Anglii, které zachytili prostřednictvím neformálních rozhovorů. Bylo shromážděno zhruba 150 výroků, které pak členové poroty tvoření příslušníky sekce označovali (každý zvlášť) jedním z čísel od 1 do 11. Číslo 1 bylo určeno pro výroky, které byly považovány za nejpozitivnější, číslem 11 naopak ty, které vyjadřovaly krajně negativní vztah; č. 6 charakterizovalo střed škály. V následující fázi bylo ze 150 záznamů vybráno jedenáct, u kterých se členové poroty shodovali v jejich umístění na 11bodové stupnici. Členové sekce v roli tazatelů pak předložili takto zkonstruovanou škálu devadesáti obyvatelům vilové čtvrti a témuž počtu dělníků v přístavu (Adamec1946c).

rencích v Paříži a v Loxwoodu, i to, že absolvoval tříměsíční pobyt v Princetonu v USA. Adamec se významným způsobem zasloužil o rozvíjení zahraničních kontaktů nového pracoviště, v čemž mu byla nápomocná dobrá znalost tří světových jazyků, angličtiny, francouzštiny a ruštiny. Do češtiny přeložil Gallupova Průvodce po výzkumu veřejného mínění (*A Guidebook to Public Opinion Polls*) (1948).

Po nástupu komunistů k moci v únoru 1948 byla činnost *Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění* postupně omezována, až byla zcela utlumena. Adamec začal v roce 1952 spolupracovat s Ústavem pro výzkum obchodu, kde uplatnil své zkušenosti při zkoumání trhu a spotřebitelské poptávky. Po nějaké době však byl, podobně jako jiní, kteří za války prošli zahraniční armádou, perzekvován a na čas vyřazen z odborné činnosti. Další uplatnění pak našel ve Výzkumném ústavu zdravotnické osvěty, v němž uskutečnil řadu výzkumů orientovaných na otázky zdravotního uvědomění obyvatelstva.

V roce 1967, v období obnovy sociologie v tehdejších socialistickém Československu, se Adamec zapojil do práce nově založeného (1966) Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Československé akademii věd, v jehož čele tehdy stála Jaromíra Zapletalová, a snažil se v něm prosazovat principy práce, které vycházely z jeho dosavadních zkušeností. Z průkopníků výzkumu veřejného mínění si Adamec vážil zejména Hadley Cantril,²⁵ s nímž se poprvé setkal během své stáže v USA v roce 1947. S Cantrilem se pak znovu sešel v Praze v roce 1967, když s ním spolupracoval na rozsáhlém mezinárodním výzkumu orientovaném na problematiku tužeb a obav lidstva (Adamec 1991 b).

S nástupem tzv. normalizace po roce 1968, kdy byl Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Československé akademii věd zrušen, využil Čeněk Adamec nároku na důchod a nechal se penzionovat. Po sametové revoluci v roce 1990 se na krátkou dobu stal prvním ředitelem reorganizovaného Institutu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu. Zemřel v roce 1997.

---

25 Adamec (Adamec 1996: 16) spatřoval ve vývoji výzkumu veřejného mínění tři důležité mezníky. Prvním bylo založení *American Institute of Public Opinion* (AIPO) v roce 1935, druhým založení čtvrtletníku *Public Opinion Quarterly* (1937), třetím vydání Cantrilovy knihy *Gauging Public Opinion* (první vydání 1944). To, jak velmi Adamec oceňoval tuto Cantrilovu práci, ví autor této stati i z osobních rozhovorů. Ostatně byla to také jedna z prvních knih, kterou mu Adamec v druhé polovině 80. let půjčil a doporučil k prostudování.

Teoretické a metodologické otázky

Pro počátky výzkumu veřejného mínění v Českých zemích, které Čeněk Adamec svými názory významně ovlivňoval, je charakteristická snaha rozvíjet výzkum veřejného mínění ve vazbě na teorii veřejného mínění. Pracovníci ústavu se v tomto směru snažili nalézat inspiraci a oporu nejen v zahraničí, ale také u významných českých představitelů sociologie, psychologie a jiných vědních disciplin, jejichž texty byly publikovány v časopisu *Veřejné mínění*. Na stránkách časopisu se tak mj. objevily teoretické články dvou tehdejších předních českých sociologů: ²⁶ Arnošta Inocence Bláhy ²⁷ a Zdeňka Ullricha. ²⁸

Zdeněk Ullrich ve svém příspěvku konfrontoval pojetí veřejného mínění v liberální ideologii se sociologickým přístupem ke zkoumání tohoto fenoménu (Ullrich 1947a, 1947b, 1947c). Bláhův přístup je komplexnější. Autor odkazuje na starořecký výraz *doxa*, aby zdůraznil, že veřejné mínění je především míněním, tzn. není přesným rozumovým poznáním, ani vědeckým názorem, ani přesvědčením. Mínění je charakterizováno subjektivitou, přibližností a dojmovostí. Projevují se v něm, jak Bláha konstatuje, spíše okamžité, náladové, afektivní a dojmové stavy člověka, které jsou podmíněné zájmovou orientací individua a ustáleným tradičním názorem.

Veřejné mínění je podle Bláhy obdobou takto charakterizovaného individuálního mínění. Je to mínění veřejnosti – to, co určitá veřejnost (tedy určité více méně rozsáhlé množství jedinců) smýšlí nebo cítí o nějaké věci, osobě, události, jevu. Bláha konstatuje – a v tom do určité míry anticipuje pozdější teorii spirály mlčení Elisabeth Noelle-Neumann (1996) – že veřejné mínění působí na jednotlivce nátlakem, jemuž jednotlivec obvykle ustupuje. Veřejné mínění představuje podle Bláhy jakýsi nepsaný zákon a zároveň i určitý kontrolní mechanismus, který svými funkcemi – politickou, právní, soudcovskou a mravní – podstatným způsobem ovlivňuje životy jednotlivců (Bláha 1946a, 1946b).

Gallupova varianta výzkumu veřejného mínění, kterou *Československý ústav* od roku 1946 používal, měla podle názoru Čenka Adamce (1966a:

26 Inocenc Arnošt Bláha publikoval ve dvou číslech teoretickou stať zabývající se charakterem a funkcemi veřejného mínění, Zdeněk Ullrich ve třech pokračováních konfrontoval pojetí veřejného mínění v liberálních teoriích se sociologickým charakterem tohoto.

27 Inocenc Arnošt Bláha (1879–1960), žák Ěmila Durkheima a autor řady sociologických knih, působil od r. 1924 jako univerzitní profesor sociologie v Brně.

28 Zdeněk Ullrich (1901–1955), sociolog a statistik, působil jako docent a později profesor na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

4) tři východiska. Tím prvním bylo *slaměné hlasování* (*straw votes*), které bylo od počátku 19. století v USA organizováno redakcemi různých periodik, jež se pomocí anketních listů dotazovaly občanů, jak budou hlasovat v nadcházejících volbách, aby se pak na tomto základě pokusily odhadnout budoucího vítěze voleb. Druhým východiskem byla statistická výběrová šetření, která se ve statistice prosadila teprve koncem 19. století a v širší míře začala být využívána v oblasti ekonomiky, demografie a státní správy až po první světové válce. Třetím východiskem byla teorie postojů (*attitudes*), jejíž základy položili W. I. Thomas a F. Znaniecki a kterou v r. 1927 obohatil L. L. Thurstone vytvořením škály určené k měření postojů.²⁹ Sám Gallup ve své knize *A Guidebook to Public Opinion Polls*, kterou do češtiny přeložil Čeněk Adamec, hovoří o tom, že jeho výzkum je založen na dvou základních principech; tím prvním je výzkumný rozhovor (*interview*), ve kterém jsou otázky předem přesně formulovány, tazatel je předčítá a získané odpovědi zaznamenává; tím druhým je statisticky reprezentativní výběr dotázaných, který v této době má podobu výběru kvótního (Gallup 1948: 23–29).

Uvedeným dvěma principů odpovídají dva základní okruhy problémů, s nimiž se musel Československý ústav pro výzkum veřejného mínění už v době svého založení vypořádat; šlo o problém jak docílit toho, aby soubor dotázaných byl dostatečně reprezentativní, a jak správně formulovat výzkumné otázky v dotaznících.

Ústav používal metodu kvótního výběru. Postup pro tento výběr nebylo možné z podkladů uveřejněných zahraničními organizacemi jednoduše okopírovat. Bylo nutné jej přizpůsobit kategoriím sledovaným domácí statistikou. Problém spočíval v tom, že nebyly k dispozici dostatečné statistické opory. Informace o struktuře obyvatelstva vycházely ze sčítání lidu v roce 1930 a dalších statistických šetření z třicátých let. Přitom během války a po ní došlo k výrazným demografickým proměnám. Uvedený problém se nicméně podařilo vyřešit, a to ve spolupráci se Státním úřadem statistickým a také díky pomoci ekonoma J. Goldmana, který během války pracoval po určitou dobu v britském ústavu BIPO u H. Duranta.

Jedno ze sledovaných kritérií kvótního výběru představovaly tzv. přirozené oblasti, o nichž existovaly údaje z roku 1934. Čechy a Morava se dělily na jedenáct oblastí. Pro stanovení aktuálního počtu obyvatelstva v jednotlivých oblastech bylo použito statistického odhadu. Statistický

²⁹ Připomeňme, že samo mínění bývá často definováno jako verbalizovaný postoj (verbalizované vyjádření postoje – *verbal expression of attitude*) (Childs 1940: 42).

odhad byl aplikován i v případě dalších sledovaných znaků, kterými byly: velikost obce (do 1999 obyvatel, 2000–9999 obyvatel, 10 000–99 999 obyvatel, 100 000 a více obyvatel), věkové kohorty (18–29 let, 30–49 let, 50 a více let) a sociální rozvrstvení (dělníci, úředníci a zřizenci, samostatně výdělečně činní).³⁰ Pátým sledovaným znakem bylo pohlaví (Adamec 1996: 26–29).

Rozmístěním tazatelů v jednotlivých oblastech a velikostních skupinách obcí byla zajišťována reprezentativnost z hlediska těchto dvou znaků. Tazatelům byly v dotazových úkolech stanoveny kvóty na tři zbývající znaky: pohlaví, věk a sociální skupiny. Při rozhodování o velikosti výběrového souboru rozhodovaly jednak informace o praxi zahraničních ústavů, jednak možnosti, kterými byla práce ústavu limitována. Počet dotázaných v jednotlivých výzkumných akcích se obvykle pohyboval kolem jednoho tisíce osob.³¹ Úspěšný předvolební výzkum z roku 1946 ukázal, že na výběrový postup, které ústav používá, je spolehnutí.

Za jeden z klíčových metodologických problémů považovali pracovníci prvního Československého ústavu problematiku kladení otázek. Už na začátku své činnosti si uvědomovali, že zjištěné poznatky nějakým způsobem souvisí s tím, jak jsou výzkumné otázky formulovány. Věděli, že otázka musí být všem srozumitelná, že nesmí být sugestivní, avšak pocítovali v tomto bodě nedostatečnou teoretickou oporu, a proto podrobili daný problém intenzivnímu zkoumání. Odborná literatura na toto téma tehdy nebyla v českých zemích k dispozici a informace z tohoto důvodu bylo nutné shánět v zahraničí. Čeští výzkumníci prováděli „pilotáže“ výzkumných otázek, kterými zjišťovali jejich srozumitelnost, ale také určité drobné experimenty, které mj. ukázaly, že různé formulace obsahově stejné otázky mohou významně ovlivňovat četnosti získaných odpovědí.

I když Adamec v rámci výzkumné praxe Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění akceptoval a rozvíjel kvantitativní gallupovskou metodologii,³² nikdy neztratil ze zřetele, že existuje i jiná varianta

30 V případě tohoto znaku bylo popsáno, jak podle něj zařazovat nevýdělečné osoby, členy rodiny, občany na odpočinku apod.

31 Pracovníci ústavu při experimentování s výzkumnými daty dospěli k závěru, že procentuální podíl výskytu určitého názoru ve sledované populaci se při postupném zvyšování počtu dotázaných mění, ale prakticky se „ustaluje“, jakmile je dosaženo četnosti kolem 300 respondentů. Počet dotázaných, který dosahoval v jednotlivých šetřeních zhruba velikost jednoho tisíce, umožňoval, aby byla získaná data tříděna podle sledovaných sociodemografických znaků (Adamec 1996: 28).

32 Jak dokládají některé texty v časopisu Veřejné mínění, pracovníci ústavu dokázali používat i jiné metodologické postupy. Jedním z nich byla např. kvantitativní obsahová analýza, jež

tohoto výzkumu, kterou pro něj ztělesňovala praxe Mass-Observation,³³ a také to že důležitá je i kvalitativní metodologie,³⁴ jež poskytuje výzkumníkům určité specifické možnosti, které kvantitativní metodologii chybí.

Rok 1948 a konec ústavu

Československý ústav pro výzkum veřejného mínění existoval velmi krátkou dobu a jeho konec je spojen s dramatickými okolnostmi. Připomeňme, že ústav v roce 1946 před volbami do Ústavodárného národního shromáždění velmi přesně odhadl výsledky tehdejších voleb. Další parlamentní volby byly plánovány na květen 1948. Ústav provedl předvolební výzkum před těmito volbami počátkem ledna 1948. Po velmi dobrých zkušenostech z roku 1946 bylo všeobecně očekáváno, že i tentokrát bude předvolební odhad stejně úspěšný.³⁵

V místnosti ústavu se v lednu 1948 shromáždily vyplněné dotazníky z předvolebního výzkumu. K jejich vyhodnocení však už ale pracovníci ústavu nedostali příležitost. Skříň s uloženými dotazníky byla nadřízeným pracovníkem ministerstva Petrem Konečným, který byl komunistou, úředně zapečetěna a poté byla neznámými muži odnesena neznámo kam. K pracovníkům ústavu pak pouze dolehla šeptaná zpráva, že dotazníky jsou v jiném oddělení ministerstva tajně vyhodnocovány pomocí ruční čárkovací metody.³⁶

---

byla využita ve srovnávacích výzkumech, které sledovaly, kolik pozornosti, věnovaly jednotlivé české deníky vybraným tematickým okruhům (Kolik 1946; Co 1947).

- 33 V Adamcových očích měla přístup M-O k živému veřejnému mínění patrně blíž než Gallupův způsob zkoumání, uvědomoval si ale zároveň, že má i určité limity, díky kterým nikdy nedosáhla výraznějšího rozšíření a zůstala omezena takřka výlučně na Anglii. M-O pracovala možno říci ad hoc, tzn., neřídila se žádným standardizovaným postupem. Výzkumy, které realizovala, byly velmi pracné a náročné. A konečně na rozdíl od statisticky reprezentativních dotazníkových šetření, nebyl možné jejich výsledky tak dobře kvantifikovat a matematicky zpracovat. Činnost M-O charakterizovala snaha o podrobný a všestranný rozbor (o výsledcích svých výzkumů publikovala knihy), pro Gallupovu variantu je příznačné úsilí o rychlé zpravodajství o měnících se stavech veřejného mínění. (Adamec 1998: 89).
- 34 Kvalitativní metodologii Adamec spojoval především právě s činností Mass-Observation. (Adamec 1946a).
- 35 Výsledku z roku 1946 si dobře povšimli politici; komunistický předák Klement Gottwald v únoru 1947 prohlásil: „Velmi přesná předpověď výsledků voleb byla nesporně překvapením a jistě zvýšila autoritu výzkumného ústavu.“ (Rozhovor 1947).
- 36 Žádný z těchto vyplněných dotazníků, ani stopa dokládající, že byly vyhodnoceny, se nikdy nenašla. Není proto ani možné se dozvědět, k jakým číslům se tento předvolební výzkum dobral. Pamětníci, kteří by mohli být zasaženi do tohoto problému, už dnes nežijí.

K završení celého příběhu došlo o pár let později, v době, kdy už ústav neexistoval. V únoru 1948 proběhnul v Československu komunistický převrat, v jehož důsledku se na 40 let dostala k moci Komunistická strana Československa. Jedním z prvních kroků nové komunistické moci bylo mj. zrušení výuky sociologie a zrušení výzkumu veřejného mínění. Během 50. let se pak v zahraniční literatuře a ve vysílání zahraničních rozhlasových stanic objevily úvahy o tom, že k úsilí komunistů o urychlené převzetí moci v únoru 1948 mohl významným způsobem přispět právě i onen ztracený předvolební výzkum Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění.

Zasloužil se o to zejména americký novinář Dana A. Schmidt, který v knize *Anatomy of a Satellite* (1952) uvádí, že podle poznatků, které získal od některých českých informátorů, ukazoval předvolební výzkum z roku 1948 na to, že preference komunistické strany se v nadcházejících volbách – oproti jejich předpokládanému nadpolovičnímu vítězství – propadnou o více než 10 % a že komunisté získají pouhých 28 % hlasů. To je prý tedy přimělo zvolit jinou strategii – nečekat na výsledky květnových parlamentních voleb a přistoupit k urychlenému převzetí moci mimoparlamentní cestou politického puče.

Čeněk Adamec považoval podle svých slov Schmidtovu zprávu za autentickou, i když nedokázal nalézt vysvětlení, jak její autor mohl takovou informaci získat.³⁷ Soudil také, že výzkum, na jehož provádění se podílel, mohl být skutečně jedním z podnětů k únorovému puči. Komunistům byla podle něj v roce 1947 a na počátku roku 1948 jejich oslabená mocenská pozice známa, avšak skutečné příčiny tohoto puče je podle jeho názoru nutné hledat v hlubších souvislostech, zejména v tehdejšímu působení Informbyra, Stalina, NKVD a sovětských poradců (Adamec1991a: 5). Pracovníkům ústavu podle Adamcových vzpomínek přivodily tyto události psychický otřes, neboť si uvědomili, že výsledků jejich práce bylo použito proti jejich vůli k potlačení demokracie a nastolení totalitního režimu (Adamec1991a: 5).

V únoru 1948 na ústav dopadla restriktivní opatření. Bylo zastaveno vydávání časopisu, ústav byl odloučen od ministerstva³⁸ a by omezen počet jeho pracovníků. I když se výzkumy prováděly až do jara 1950, jejich výsledky nesměly být publikovány. Téhož roku byl ústav pro nepotřebnost zrušen.

37 Událostmi kolem zmizelého výzkumu se zabývali i další autoři (Netík 1982, Lipold 2000).

38 Ústav byl v říjnu 1949 zařazen do rámce Masarykova lidovému ústavu.

Pokud bychom dnes měli bilancovat, v čem je dobré si činnost prvního Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění připomínat po odborné stránce, pak to jsou především ty tendence, které v činnosti ústavu prosazoval a ztělesňoval Čeněk Adamec. Souhrnně by bylo možné charakterizovat dvě takové tendence.

Tu první lze označit výrazem odborná poctivost. V Adamcově přístupu se tato poctivost spojovala s přísným respektováním profesní etiky, skromností, odporem ke zjednodušování, ochotě a připravenosti k odbornému dialogu, respektem k názorům druhých, s ohromnou pozorností ke všem, tedy i těm zdánlivě podružným otázkám výzkumného procesu a se smyslem pro každý jeho detail.

Druhou tendenci lze charakterizovat jako úsilí o integrativní přístup ke zkoumání veřejnému mínění. Tento integrativní přístup se projevuje v následujících oblastech:

- Ve snaze propojovat teorii veřejného mínění s jeho výzkumem, neignorovat teorii, ale naopak ji rozvíjet ve vazbě na empirický výzkum.
- V úsilí přistupovat k teorii i k metodologii výzkumu veřejného mínění z interdisciplinárních pozic, tzn. propojovat poznatky, sociologie, psychologie, historie, jazykovědy, statistiky, matematiky a dalších disciplín.
- V oblasti výzkumné metodologie propojovat dominantní kvantitativní metodologii s přístupy, které poskytuje kvalitativní metodologie.³⁹
- A konečně ve snaze propojovat obecné, rámcové teoretické představy s konkrétními, detailně promyšlenými výzkumnými instrumenty.⁴⁰

Autor této stati se domnívá, že ani jeden z těchto bodů nepozbyl ani v současné době na své aktuálnosti a významu, a v nich také spatřuje hlavní odkaz tehdejšího Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění dnešku.

39 Adamec považoval obě metodologie – kvantitativní Gallupovu metodu i kvalitativní metodologii Mass-Observation – za využitelné při poznávání veřejného mínění a za vzájemně kompatibilní. Působení vzoru M-O lze rozpoznat nejen v jeho působení v rámci spolku Kruh a Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění, ale i později, když se zabýval studiem zdravotního uvědomění. Sám Adamec hodnotil záležitost obou metodologií těmito slovy: „Oba typy přístupu ke studiu veřejného mínění, Gallupův i M-O, měly vliv na naše první snahy o sondování veřejného mínění...“ Pracovníci ústavu „se domnívali, že tvořící se česká koncepce výzkumu veřejného mínění bude nově filosoficky zdůvodněna a že v oblasti metody a techniky bude moci s užitekem čerpat z obou variant. V praxi pak převládl vliv Gallupova vzoru.“ (Adamec 1998)

40 To se projevovalo zejména jednak v Adamcově velmi podrobném zájmu o proces dotazování a práci tazatelů, jednak v pozornosti, kterou věnoval problému formulace výzkumných otázek.